

Jan Tinbergen

*Ja mach nur einen Plan
Sei nur ein großes Licht!
Und mach dann noch 'nen zweiten Plan
Geh'n tun sie beide nicht.
Denn für dieses Leben
Ist der Mensch nicht schlau genug,
Doch sein höhres Streben
Ist ein schöner Zug.*

BERTOLT BRECHT, *Das Lied von der Unzulänglichkeit menschlichen Strebens*
uit de Dreigroschenoper

*

*Er is geen menselijk werk,
dat er aanspraak op kan maken
méér te zijn dan een poging, een proeve
ook de wetenschap niet*

KARL BARTH, *Hoofdsom der Heilige Leer*, 1946

Jan Tinbergen
Een econoom op
zoek naar vrede

Erwin Dekker

Boom

Vormgeving omslag: Mijke Wondergem

Vormgeving binnenwerk: Steven Boland

© 2021 Erwin Dekker

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.)

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 9789024433179

NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

Inhoud

Inhoud	5
Voorwoord	11
DEEL I EEN IDEALIST WORDT EXPERT	15
HOOFDSTUK 1	17
Bouwen aan vrede	
Hoge verwachtingen	17
Naïef utopisme	19
Het Den Haag van Tinbergen	22
De organisatie van vrede en economische voorspoed	26
HOOFDSTUK 2	31
Een progressieve opvoeding	
Het gezin Tinbergen	31
Luuk en Niko	36
Jan groeit op	40

HOOFDSTUK 3	45
De burgerlijke socialist	
Tussen twee sociale klassen	45
De sociaaldemocratische studentenclub in Leiden	50
De AJC	57
Pacifisme	63
HOOFDSTUK 4	71
Van Ehrenfest naar de econometrie	
De Socrates van Leiden	72
De fundamentele vragen in de wetenschap	76
Een promotie in de natuurkunde en een start in de economie	79
Wetenschap met praktische waarde	85
Het econometrische congres in Leiden	93
HOOFDSTUK 5	101
Hendrik De Man en Jan Tinbergen	
Hendrik De Man en het cultureel socialisme	104
Van het cultureel socialisme naar het plansocialisme	110
Welke planning?	114
Het Plan van de Arbeid	118
Socialistische doelen, fascistische middelen?	123
HOOFDSTUK 6	129
Econometrie en werkloosheid	
Werkloosheid en rationalisatie	130
Dynamische stappen	135
Van dynamiek naar stabilisatie	138
Een model van de Nederlandse economie	144
Tinbergens econometrie	152
HOOFDSTUK 7	157
De opkomst van de volkspartij en de economie van het algemeen belang	

DEEL 2 DE JAREN ALS EXPERT	165
HOOFDSTUK 8	167
Bij de Volkenbond	
Internationale economische inlichtingen	170
Het eerste deel van de studie	174
Het tweede deel van de studie	178
Tinbergen of Tinbergen, Polak, Koopmans, Loveday, Robertson en Frisch	184
Toch nog een derde deel	190
HOOFDSTUK 9	195
De oorlog	
De bezetting	195
De opkomst van het fascisme	205
De oorlog en de doorbraakbeweging	211
De wederopbouw	216
HOOFDSTUK 10	221
Tinbergens theorie van het economisch beleid	
Economische dynamiek zonder beleid	223
De vroege jaren van het CPB	224
De theorie van economisch beleid	230
Wie kan er het beste plannen?	234
HOOFDSTUK 11	239
De expert in het model, de econoom buiten het model	
DEEL 3 MONDIALE EXPERTISE	245
HOOFDSTUK 12	247
Nieuwe werelden	
Gebonden aan huis?	248
Naar India	252
De ontdekking van de wereldeconomie	257
Wereldburgers?	260

HOOFDSTUK 13	269
Ontwikkelingsplanning in theorie	
Plannen als procedure	270
De vormgeving van een nieuwe wereldeconomie	273
Plannen in ruimte en tijd	276
HOOFDSTUK 14	281
Ontwikkelingsplanning in de praktijk: Turkije	
Voorgeschiedenis	281
Een tweede kans	283
Het planningsproces	288
De handdoek in de ring	291
Het tweede vijfjarenplan en Tinbergens afscheid	295
HOOFDSTUK 15	301
Ooit zullen de twee elkaar ontmoeten	
Co-existentie	303
Socialisme thuis	306
Een optimale orde	311
Boven de partijen of het hoofd in de wolken	314
HOOFDSTUK 16	323
Expertise ver van huis	
DEEL 4 DE GRENZEN VAN EXPERTISE	331
HOOFDSTUK 17	333
Het onmeetbare meten: welvaart en rechtvaardigheid	
De intuïtie van Ehrenfest en de verkenningen van Frisch	334
Werkclassificatie en lonen	336
Een laatste poging in Leiden	342
Het meten van duurzaamheid	345
Het meten van normatieve concepten	346

HOOFDSTUK 18	349
Het onbestuurbare besturen: kunnen wij de aarde beheren?	
Vrede en voorspoed plannen	350
Hoogmoed	353
Kunnen wij de aarde beheren?	358
Morele verantwoordelijkheid	361
HOOFDSTUK 19	367
Expert of idealist?	
Visie en synthese	368
De verkeerde Nobelprijs	369
Tinbergen de expert	376
Dankwoord	381
Noten	385
Illustratieverantwoording	406
Archieven	407
Referenties	409
Register	440

Voorwoord

Economen kennen we tegenwoordig vooral als beleidsexperts. Het is moeilijk het anders voor te stellen, de economie is immers een complex, en zeer belangrijk terrein van het overheidsbeleid. Voor de Grote Depressie die in 1929 uitbrak, werd de economie vooral gezien als een natuursysteem, met krachten die veel groter waren dan die van de staat. Of het nu Adam Smith en de liberale politieke economen waren die dachten dat de economie een natuurlijk harmonisch stelsel was, of de kritische politieke economen met Karl Marx voorop die dachten dat het kapitalisme zichzelf zou vernietigen, ze dachten beiden dat die grote bewegingen natuurkrachten waren. Ook toen economen in de jaren twintig van de vorige eeuw de conjunctuurcyclus gingen bestuderen, deden ze dat vanuit de gedachte dat de cyclus een natuurverschijnsel was dat in een periode van een jaar of acht op en neer beweegt. Net zoals een meteoroloog ons wat wijzer kon maken over het weer en de patronen, zo kon de econoom ons iets wijzer maken over de economie en haar patronen. Maar de economie kon net zomin als het weer worden veranderd, hoogstens met enige mate van zekerheid worden voorspeld.

De generatie van Jan Tinbergen bracht hier verandering in. De man achter het Centraal Planbureau (CPB) en zijn eerste directeur deed baanbrekend werk om de economie eerst in een model te vatten en daarna een techniek te ontwikkelen om die economie te besturen. Dit besturen was voorbehouden aan economische deskundigen in dienst van nationale overheden, centrale banken en later ook internationale organisaties zoals het Internationaal Monetair Fonds, de Wereldbank en de Verenigde Naties.

Economen hebben zich altijd met beleid beziggehouden: van vrijhandel tot discussies over de meest geschikte munt en de vraag of de staat de zwaksten in de samenleving moest helpen. Vaak deden ze dit in hun rol als wetenschapper of als publiek figuur. Al ver voordat Adam Smith aan de wieg stond van de moderne economische wetenschap, dachten economen over de rol van de landbouw, handel, de industrie en de staat, dikwijls ten behoeve van de machthebbers. De beroemdste econoom van de vorige eeuw, de Brit John Maynard Keynes, pendelde tussen het academisch centrum Cambridge naar Londen om hier de opeenvolgende regeringen van advies te voorzien. Met zijn populaire geschriften had hij ook een belangrijke invloed op de publieke opinie. Van de andere grote econoom van de vorige eeuw, Friedrich Hayek, herinneren we ons zijn *Road to Serfdom*, een bestseller in Amerika, en het feit dat Margaret Thatcher een van zijn boeken bij zich had in haar beroemde handtas. Dit bereikten beide economen op basis van persoonlijke reputatie en ideeën, niet omdat ze bepaalde technieken onder de knie hadden of een officiële positie bezetten.

Tinbergen schreef nooit een bestseller en we herinneren ons hem niet voornamelijk om een bepaald economisch idee, maar zijn technieken voor het ontwerpen en uitvoeren van economisch beleid zijn op de lange termijn van minstens zoveel invloed geweest. Hij werkte juist wel in officiële posities als adviseur van de Volkenbond en de Verenigde Naties en als economisch deskundige bij het Centraal Bureau voor de Statistiek en bij het CPB. Hij stond aan de wieg van nieuwe expertise-instituten en zijn studenten waren daar vaak werkzaam.

Het klinkt niet sexy, maar Tinbergen was de belangrijkste economische bureaucraat van de twintigste eeuw. Hij had zeker grootse idealen, maar zijn belangrijkste bijdrage aan onze moderne economie is dat hij een permanente plek voor economische deskundigen binnen ons

staatsbestel heeft veroverd. Door het verhaal van Tinbergen te vertellen kunnen we deze opkomst van de experts beter begrijpen, wat het heeft betekend voor ons economisch beleid, maar ook voor de democratie.

Als we Tinbergen voornamelijk zien als beleidsexpert en niet allereerst als econoom, ook al won hij in 1969 samen met Ragnar Frisch de eerste Nobelprijs in dit vakgebied, dan zien we ook beter in welke traditie hij stond. De Fransman François Quesnay, een van de belangrijkste economen voor Adam Smith, werkte aan het hof van Lodewijk xv. In Duitsland is er een wat vergeten intellectuele traditie die bekendstaat als de ‘Kameralwissenschaft’, de wetenschap die nodig was om in dienst van het hof te kunnen werken als adviseur. Zo rond 1900 veranderde de gangbare term in ‘Staatswissenschaften’, maar het uitgangspunt bleef gelijk: welke kennis is relevant om in dienst van de staat te werken.

In Nederland kennen we vandaag de dag ook de bestuurskunde. Dat is de traditie waarin Tinbergen werkte. Vanaf zijn vroegste werk aan de conjunctuur tot zijn werk aan de econometrische modellen van de Nederlandse economie en later in de ontwikkelingseconomie was hij bezig met kwesties van bestuur en beheersbaarheid. Een van zijn laatste boeken was *Kunnen we de aarde beheren?*, een filosofische vraag maar voor Tinbergen vooral een bestuurlijke vraag. Kunnen we een mondiale bestuursstructuur opzetten die ons in staat stelt om zowel internationale conflicten als de milieuproblematiek te beheersen?

Onder Tinbergens werk over bestuur en beheersbaarheid ligt het idee dat wij, als mensen, ons eigen lot kunnen bepalen. Tinbergen bespote het idee dat we de toekomst konden voorspellen, we moesten het heft in eigen handen nemen en de wereld en de economie die kant op sturen die we wenselijk achtten. Plannen, waarschijnlijk het belangrijkste woord in zijn vocabulaire, betekent het zetten van doelen en het rationeel zoeken naar middelen die we kunnen inzetten om die doelen te bereiken. Het Duits en het Nederlands hebben een prachtig woord om die hoop, of beter dat geloof te beschrijven: *Machbarkeit* of maakbaarheid; ofwel het vermogen om de sociale wereld vorm te geven. Moderne economische expertise is gebouwd op dat geloof, Tinbergen gaf ons de taal van beleidsdoelen en -instrumenten en de bijbehorende technieken.

Het meest verrassende gedeelte van het verhaal van Jan Tinbergen is dat dit alles tot stand werd gebracht door een van de grootste idealisten die de economische wetenschap heeft gekend. Hij was geheelonthouder,

internationaal gericht sociaaldemocraat, medeoprichter van de Nederlandse Organisatie voor Internationale Bijstand (NOVIB), pacifist en voor alles vredesactivist. In zijn werk bij nationale overheden en internationale organisaties zoals de Volkenbond en de Verenigde Naties moest dat wel tot grote spanningen leiden.

Een biografische aanpak heeft het grote voordeel dat we ons bewust worden van de toevalligheden, de persoonlijke ambities en het menselijk falen. Tinbergens idealen reikten ver uit boven het veroveren van een plek voor economische expertise, hij zocht bovenal naar economische rechtvaardigheid en meer nog naar sociale en politieke vrede. Zijn religieuze achtergrond als remonstrant, zijn progressieve opvoeding en zijn socialistische jeugd in de Arbeiders Jeugd Centrale (AJC) gaven hem een enorme waardering voor cultuur en een afkeer van het materialisme mee. Hij groeide op in Den Haag, niet ver van het Vredespaleis, en was al jong overtuigd pacifist en dienstweigeraar, maar zijn werk bracht hem in contact met generaal Charles de Gaulle en generalissimo Francisco Franco, met de Duitse bezetters tijdens de Tweede Wereldoorlog en in Turkije en Indonesië werkte hij zelfs als adviseur direct na een militaire coup. Op andere momenten kon de wetenschap niet leveren waar hij op hoopte. Zijn levenslange zoektocht naar een wetenschappelijke definitie en meting van rechtvaardigheid was vergeefs. Zijn beleidsmodellen waren lang niet altijd wetenschappelijk waterdicht en brachten vaak niet de gewenste zekerheid, maar waren zeer succesvol als pragmatische instrumenten. Dit boek gaat over de diepe spanningen tussen de drie elementen die het leven van Tinbergen vormgaven: het ontwikkelen van een kwantitatieve en wetenschappelijke economie, het inzetten van economische kennis om het nationale en internationale bestuur en beleid te verbeteren en zijn zoektocht naar rechtvaardigheid en vrede.